

NOVICE

kmetijskih, obertnijskih in narodskih reči.

Novice izhajajo v Ljubljani vsak teden dvakrat, namreč v sredo in saboto.

Odgovorni vrednik **Dr. Janez Bleiweis.**

Veljajo za celo leto po pošti 4 fl., scer 3 fl., za pol leta 2 fl. po pošti, scer 1 fl. 30 kr.

Tečaj XI.

V saboto 11. junia 1853.

List 47.

Kako naj si umni kmetovavec po vsih potih svojega gospodarstva gnoj množi.

(Dalje.)

Kaj vse je gnoj?

Sila velika stvar na svetu je gnoj. Vendar je žalostno, da je sila veliko kmetov, ki tega ne vejo in mislijo, da le edino to je gnoj, kar spod živine ali človeka pride. Koliko tisuč in tisuč mernikov žita bi se vsako leto več našlo, koliko tisuč in tisuč centov sena bi se več nakosilo, koliko več družih pridelkov bi se pridelalo, ako bi vsi naši kmetovavci spoznali, da gnoj je vse, kar rastlinam v živež služi.

Ker pa se naši kmetje niso dosihmal nikdar kmetijstva učili in še le v poslednjih letih so modrejši možaki med njimi k temu spoznanju prišli, da kmetijstvo je vednost kakor vsaka druga, ki se učiti mora, jim ni za zlo vzeti, ako so samim sebi toliko let škodo delali. Dobri izgledi so edini pomoček bili, da je tu in tam kak kmet umniši si za gnoj prizadeval, ker resnične so Vertovcove besede: „kmet jo mora popred viditi in s perstom potipati, potlej še le posnema“.

Dandanašnji se je že veliko o tem na bolje premenilo. Umni kmetje, spoznavši, da se mora vediti in brati, kaj se v kmetijstvu po svetu godi, že poskušajo, kar za dobro spoznajo, in obderžé, kar jim je lastna in skušnja družih poterdila.

Takim bo vstreženo, ako se jim razloži vrednost gnojnih reči bolj natanjko, da zadobé temeljito vednost o tem, kar je podlaga vsega kmetovanja.

Ker je vse to gnoj na svetu, kar več ali manj rastlinju v živež služi, bomo našli nar poprej vse gnojne stvari, ki jih najdemo v zemeljnih, rastlinskih in živalskih ognjuskih.

1. Zemeljni ognjuski so:

Razun gipsa ali mavca, živéga apna, laporja ali soldana itd. se štejejo v to versto:

Pepél vsake baže, namreč pepél lesa, premoga (kamnitega oglja), šôte ali suška, po perilu ostajoči lug itd.

Razsipi od starih zidov ali šuta, ilovnati ali apnéni zamečki, čepine cegla.

Cestni prah in cestno blato.

Blato iz bajerjev, grabnov itd.

Razpadena žlindra iz plavžev za železo, razpadeni apnéni ostanjki iz mnogih fabrik in svečarij, pepél iz apnénic, cegelnice itd.

2. Rastlinski ognjuski so:

Plevél vsake baže, pirnica, rušje, listje, bičje, ločje, terstje, praprot, pezdirje, mah.

Žaganje, hišne ali borjačnesmeti, treske in drugi leséni ostanjki.

Saje lesa, premoga in šote, ogluje ali ogelni prah.

Ostanjki od farbarskega lesa, ognjuski iz farbarij in tiskarij, ostanjki strojarskega čresla.

Gobe, tropine vina, óla, jesiha, sladje, senene merve, ki niso za klajo.

3. Živinski odpadki.

Razun navadnega gnoja spadajo v to versto:

Mesovje, kite, kože, kri.

Dlaka, šetine, perje, volna, klubučevna, usnje.

Kosti, parklji, kopita, rogovi.

Kebri vsake sorte, hrošči, polži, červi, gosence.

Ostanjki košeni (špodium) v cukrofabrikah in družih fabrikah, kervini ostanjki, zaveržki od koč v strojarijah in limarijah, zrezki, ostružki in ostanjki glavničarjev in družih rokodelov, zaveržki volnatih cunj v papirnicah, volnéni prah v suknarijah, vsi živinski ognjuski iz mesnic, konjederšnic.

4. Še drugi odpadki:

V hišah: žajfnica, lug po belanju prediva, pomije, slane vode.

Iz fabrik: kislá voda v oljnih rafinarijah, beliših in tiskarijah (drukarijah), perilna voda v suknarijah, spodnji lug v žajfarijah, gazna voda v fabrikah, kjer gazno svečavo delajo itd. (Dalje sledí.)

Potovanje po okrajnah natoroznanstva.

Podali se bodemo v svojem današnjem potovanju do sonca in lune, v vodo in po zemlji, zvedit kakošno mično novico.

Začnimo s soncem. — Kako veliko je sonce in kako delječ je od nas? Sonce premeri luno 11.244-krat, ker sonce je v premerju 193.260 zemljopisnih milj veliko; ali, če to reč bolj po domače rečemo: sonce, če bi luno ravno pred-nj postavili, bi krog in krog še za 72.944 milj čez njo gledalo. — Iz sonca se da 1 milion in 300.000 tacih okroglih stvari narediti, kakor je zemlja naša. — Popotnik, ki storí na dan 10 milj hodá, bi potreboval 540 dni, da bi krog in krog zemlje priromal, — da bi pa prišel v takem hodu okoli sonca,

bi potreboval 59.160 dni, to je, 160 let. — Iz topa (kanona) vstreljena krogla (kugla) leti v enem trenutku (sekundi) 600 čevljev dalje; če bi taka krogla neprenehoma letela, bi 26 let potrebovala, da bi iz zemlje v sonce prišla. —

Kakošna je svetloba lune v primeri s svetlobo sonca? Znano je scer, da luna sama po sebi svetla ni, in da svetlobo le od sonca dobiva; ali, ker vendar pravimo, da luna sveti, je vprašanje: kolikšna je lunina svetloba v primeri s sončno? Lunina svetloba je za toliko manjši, da bi 150.000 lun moralo sijati, da bi svetloba tolikšna bila, kakor če sije sonce. Moč lunnine svetlobe so merili, in pri tem zvedili, daje svit njeni komaj 300.000 kratni del ($\frac{1}{300000}$) sončnega svita. Zato tudi še celo s pomočjo vžigavnika (Brennspiegel) ni mogoče z vjetimi lunnimi žarki kakosne stvari bolj согreti, vžgati pa, kakor vžgemo s soncem gobo, les itd., je celo ni moč.

Podajmo se za malo časa v vodo. Vsak vé, da ribe so sila plodne (rodovitne). Anglež Harmer terdi, da noben slanik (arenk) nima spod 20.000 jajc. Karp (Karpfen) zamore čez 300.000 iker ali jajc v sebi imeti, morski oslik (Kabeljau) pa še več.

Pojdimo na zemljo in preišimo moč človeško in živinsko. Životna zmožnost se meri s posebnim merilom. Mož srednje moči zamore pri vzdigovanju premakniti 2 centa in 65 funtov. Ženske imajo sploh tretjino manj moči, kakor moški. Nar močnejši med vsimi miškami (Muskeln) je miska spodnjih čelust, to je, tisti kos kitavega mesa, kateri odpera in zapera usta. So taki ljudje, ki zamorejo breskvino košico pregrizniti, ktera se še le pod težo 3 centov stare. — Konj vleče navadno z močjó 7 centov in 36 funtov, človek pa zamore k večem 1 cent in 23 funtov vleči. Silna je moč tistih žival, ki imajo perute (perutnice). Tudi človek, če bi imel perutnice na ramah, bi zamogel po zraku leteti, vendar bi mogel takrat v ramah tako moč imeti, ki bi težo svojega trupla 10.000krat preseгла. Bolha s silno močjó, ktere imajo njene miske, 100krat dalje skoči kakor je dolga, in vleče težo, ki je 80krat težji, kakor je ona sama. (Po »Fam. d. öst. Lk.«)

Starozgodovinski pomenki.

Tudi po gornjem Štajeru je Slovenec ob času rimskega vladarstva prebival.

Razložil Davorin Terstenjak.

Iz rokopisa: »Kdo so bili Noričani in Panonci, Kelti ali Slovenci?«

Mi smo Slovenca našli v lepi Kranski *) zemlji; vidili smo, da je od prvega prebival v slavnem Karantanu in teržil kraj morsklega jadranskega pobrežja v bogatem mestu Belii **). Sled svoje nekdanje velike moči nam je zapustil v spomenkih celjskih in ptujskih; hrabrost in pogumnost njegovo oznanjuje mogočni Sisek, delavnost in pridnost bogate ravnine ogerske in zelene gorice štajerske, široko

*) Ker smo vidili, da beseda Karni toliko pomeni kot Gorenci, ter svetujemo pisati Karnski; ako pa to ni vsim po volji, pišimo Kranski, kakor slovenski narod na Kranskem sam izgovarja. Vsaki, ktereга sim na svojem potovanju po Kranskem vprašal: kakšni da je rojak? mi je odgovoril: Kranc sim, ne pa Krajnc. Iz Karnski je postalo Kranski po prestavljenju čerk, kar se v slavenskem jeziku večkrat najde, postavim: mogila in gomila, bčela in čbela, manžel in malžen, lačen in alčen, (ruski) ladonj in dolonj.

***) Izvirno ime mesta Aquileje (Ogleja) je prej bilo, kakor neki terdijo: Belija, Velija po Belinu, ktereга so tam posebno častili? (Glej zemljevid: Oesterreichs Länder unter den Römern von J. B. Schels und Eman v. Renner.)

polje lipničko in gradčko. Vesí in tergi, goré in potoki, katerim je on slovenska imena dal, oznanujejo po celi veliki lepi Austrii njegovo bivanje, in bodo oznanovali do konca vékov, da je Slovenec bil, kateri je prvo lopato in prvo kerčalo zapičil v terdo skorjo matere zemlje, in od Rimljanov čislani norički plug po nji vodil, in bogato nadarovano zemljo spreobernal v lepi raj, kateri zdaj več milionov stanovnikov rodi.

Pa ne samo v prijazni dolini, ne le na veselem griču, ne samo na širokem polju se je Slovenec posadil, temuč narava jegova polna žive delavnosti ga je tudi gnala v visoke planine, kjer prej, kakor zvezda danica svoje svitlo lice pomolí, divji petelin planinski krohoče, in kos planinski iz jelev visocih svoje juterno pozdravljenje v sladkomilih pesmah pošilja po živih dolinah. Kraj zelenomodrih jezer si je postavljaj bajto svojo, in lovil blagodišeče ribice — žutovampastega solnika in bistro posterv. Kjer divjih potokov svetle kaskade se mečejo, tam je prepeval svoje sladke pesmice paseč drago čedo svojo. Kjer pečine stare kot svet molíjo v visoko modro nebo, tam je hitel za bistrim jelenom, za živahno serno in berzo divjo kozo. Povsod je našel blagoslov božji, povsod je zapustil blagoslov. Zemljo je obdelaval v ljubem miru. Njemu sta punt in boj gnjusoba bila; dogodivščina jegova priča, da mu je ljubše plužno čertalo, kakor pa meč ostri. Hitro si je prilastil blagoslov izobraženja; kakor je enkrat govoril krepki jezik slavnega Lacia, tako zdaj kramlja terdi jezik ponosnih Germanov; pa poleg vsega tega mu je vendar čez vse mil in drag jegov domači slovenski. Rimsko in nemško izobraženje ni ga izrodilo in ga ne bode; on se vklanja vsaki, ali nikdar ne zapusti svoje narodnosti. Taka je bila in taka bode. Dogodivščina nas to uči — učiteljca narodov. V resnici poje slavni pesnik slovenski o domovini Slovenca:

»Kar je visokiga um, častitiga desna storila

Ptuje ostalo ti ni, slave deležnica si«. (Koseski.)

Pervo ime, ktero mi ne samo na doljno in srednjo temuč tudi na gornjo-štajerskih slovensko-rimskih spomenkih večkrat najdemo, je VERVS VERCAIVS, VERINVS, polatinčeno APRICIVS *).

Obljubilo je to ime po Višnutovem Varaha-avatari, spremeni v vera-bereva beruna. V sanskritu se veli „ver“: varâhas, latinski verres, aper, gerčki: *ἐρωωσ* od glagola „var“, varovati, braniti, vertheidigen, widerstehen (Eichhoff 123.) Iz tega glagola je tudi postala sanskritska beseda: „viryan“, Hinderniss, slovenski ovira, „vâirin“, der Krieger, slovenski borin, boritelj, „varman“, arma, Waffen, slovenski orožje (orožje) z digamom: varožje, kakor: ozki in vozki, ože in vože. Ker smo o tej avatari že v spisu o Ambidravih obširneje govorili, tukaj samo še povedati hočemo, kar smo v naših in nar ložjih študijah še novega našli. Razun povesti o početku te avatare, kakor smo ga v spisu o Ambidravih priobčili, še smo našli v indičkih bukvah Mahabarat in Purana tudi tako popisano:

„Hirinacheren, hudobni orjaš, kateri je vse pokončal in veselje v tem imel, zemljo vnemirovati, jo zadnjič razvalja v brezoblično maso, in z njo se pogrezne v neskončno globočino. Torej se dvigne iz Bramatove strani bitstvo, spodobno veru belemu, od kraja clo malo, ali v eni uri je narastlo veliko kot naj večí slon in je viselo v zraku. Brama spozna, da je Višnu, kateri se je vtelesil in tako vidljiv postal. Naenkrat zakroli silniše od nar močnejšega gromenja, in odglas je bil tako silen, da so se treslistebri celega sveta. Tresel je svoji dolgi grivi, kateri ste raz jegovega vrata na obema stranama visele, jezul je mokro šetinje svojega trupla,

*) Muhar Gesch. d. Steierm. stran 360 in na drugih mestih.